

Hladká, Zdeňka

Lidové názvy rostlin se zvířecím jménem v přívlastku

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1997, vol. 46, iss. A45, pp. [119]-129

ISBN 80-210-1606-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100163>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDEŇKA HLADKÁ

LIDOVÉ NÁZVY ROSTLIN SE ZVÍŘECÍM JMÉNEM V PŘÍVLASTKU

Nářeční názvy rostlin jsou ukázkou bohaté tvořivosti lidového jazyka. Neředstavují systémově pojatou nomenklaturu, jakou je odborné botanické názvosloví, odrážejí pouze živelnou potřebu pojmenovávat především rostliny užitečné (kulturní plodiny, léčivé byliny) a vizuálně nápadné. Podoba, užití, místo a čas výskytu rostlin jsou také nejčastějšími motivacemi těchto názvů (*aksamitník, vředový janek, žabí kvítí, májík*). K nejstarší vrstvě patří pojmenování jednoslovná, ze synchronního pohledu značková, mající praslovanský a často už praeevropský původ (např. *pšenice, oves, buk, dub*). Typická pro lidový jazyk jsou však zejména pojmenování dvouslovná, zpravidla alespoň v jednom svém členu přenesená (*kněžské čepičky, polní kohoutek*).

Metaforické (okrajověji i synekdochické a metonymické) tvoření nových lexikálních jednotek je pro rozšiřování nářeční slovní zásoby příznačné. Vyžaduje totiž menší zobecňovací schopnost nežli slovotvorba. (Ta se v nářečí uplatňuje ve srovnání se spisovným jazykem méně, nejvíce využívány jsou slovotvorné typy z modifikačních a transpozičních kategorií, srov. Furdík 1993.) Pro názvy rostlin, a především květin, je metaforické tvoření zvláště typické. Jde o oblast velkého množství jevů téže třídy, rozlišovaných často jen na základě vizuálně vnímatelných znaků, které k metaforickému tvoření přímo vyzývají. Větší množství přenesených názvů v této oblasti je možno vysvětlovat také zvýrazněným citovým vztahem mluvčích ke květinám či rostlinám vůbec (ať už vztahem pozitivním – srov. *slzičky panny Marie*, nebo negativním – srov. *žebrácké vši*).

Zčásti jde o názvy známé i z dalších slovanských jazyků, zčásti o kalky z latiny či z němčiny, v řadě případů o názvy domácí. (Tato genetická diferenciacce není pro naši práci relevantní, všímáme si všech názvů, které se staly živou součástí lidového jazyka a jsou doloženy z českých nářečí.)

Z hlediska strukturního, slovnědruhového a tvarového jsou dvouslovná pojmenování rostlin převážně determinativními přívlastkovými syntagmaty (*čertí ocet, malá husička*), jejichž řídicí člen je vyjádřen substantivem a řízený člen adjektivem ve složeném nebo jmenném tvaru (jmenný tvar se vyskytuje u adjektiv individuálně posesivních, např. *židova brada, pámbíčkovo fousy*, i u těch

se však ve srovnání se spisovným jazykem často projevuje tendence k uplatnění složené deklinace: *Ježíškovy vočička, Petrová hůl*). Výjimečně je přívlastek tvořen posesivním genitivem substantiv (tato forma je obvyklá v případech formálně vícečlenného určení, které by se obtížně adjektivizovalo: *pána boha koláčky, pána Ježíše krev*).

Z hlediska onomaziologického (a komplementárně i sémaziologického) je situace složitější a nebudeme ji zde v úplnosti řešit. Chceme se z tohoto aspektu zabývat pouze jednou výraznou skupinou dvouslovných názvů, totiž pojmenováními, v jejichž přívlastku se objevuje adjektivum odvozené od zvířecího jména. Pro ilustraci uvádíme výběrový přehled těchto názvů. Opíráme se o excerptci Machkovy kompendiální práce o názvech rostlin (Machek 1954) a o materiál Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně. Vybíráme jen názvy doložené z nářečí.

Přehled dvouslovných lidových názvů rostlin obsahujících v přívlastku posesivní adjektivum odvozené od zvířecího jména

(Pravidelné hláskové nářeční obměny lematizujeme do pospisovnělé podoby. Pokud se v jednom „hnízdě“ objeví více názvů pro tutéž rostlinu, sdružujeme je za první příklad do závorky. Stejně znějící názvy různých rostlin rozlišujeme číslovkou. Pro získání ucelené představy o tom, jak se pojmový okruh zvířat podílí na motivaci pojmenování rostlin, uvádíme u každého zvířecího jména, zda se objevuje či neobjevuje také v dominující nepřívlastkové pozici některého rostlinného názvu, např. *čáp, žebrácké vši*. Tuto informaci už nedokládáme konkrétními příklady, vyjadřujeme ji pouze značkou + nebo 0.)

Zvířata domácí (užitečná):

beran

beraní / *baraní*: *kule* – ocún, *nožky* – samorostlík, *ocas 1* (*ocásky*) – merlík, *ocas 2* – rdesno, *ocas 3* – vlčí bob

+

bulík (nář. – vůl, viz tam)

0

býk

býčí: *oko* – blatouch

0

husa

husí: *čapka* (*drápky*, *nožka 1*, *packy*, *stopky*, *šlapka 1*, *tlapky*) – kontryhel, *jazýček* – jitrocel kopinatý, *kvítka* (*pupek*) – sedmikráska, *mýdlo* – průtržník, *smrt* – prvosenska, *šlapka 2* (*nožka 2*, *šlápota*) – mochna husí

+

kačena

kačení: *mýdlo 1* – drchnička, *mýdlo 2* (*očko*) – pomněnka bahenní

+

kobyła

kobylí: *chcánky* – blatouch

0

kočka, kocour

kočičí: *capka* – kociánek, *cápky* (*tlapky*, *drápky* 1) – protěž, *drápky* 2 – čičorka, *mýdlo* 1 – mydlice, *mýdlo* 2 (*kočí: mýdlo*) – pomněnka, *petržel* – tetlucha kozí pysk; **kočí:** *chvost* (*kocouří: ocas*) – přeslička

+

kohout

kohoutí: *hřeben* – nevadlec, *ocas* – hrachor jarní

+

kůň

koňský / konský: *balšám* 1 (*konská noha*) – máta rolní, *balšám* 2 (*koní: mňat, mňatka*) – máta, *koňská ěupa* – slunečnice, *kleč* (*koní: kleč*) – koniklec, *ocas* – hadinec

+

koza

kozí: *brada* 1 – kozí brada, *brada* 2 (*dříst*) – sasanka, *brádka* – ostrožka, *jmelí* – šťovík, *mléko* – pryšec, *noha* – bršlice kozí noha, *petržel* – tetlucha kozí pysk, *střevo* – ptačinec žabinec, *vemínko* – pomněnka bahenní

0

kráva

kravské: *oko* – kopretina, *ucho* – jitrocel větší

0

kuře

kuří: *dříst* (*dřístek, řit, stopka*) – prvosenka, *dřístka* – sasanka, *pupek* – sedmi-kráska

+

ovce

ovčí: *hubičky* – lnice, *vymeno* – pomněnka lesní

0

prase (srov. *svině*)

prasečí: *ouško* (*ucho, uši*) – jitrocel větší

0

pes

psí: *bez* (*peský: bez; psovský: bez*) – bez černý, *fialka* – jaterník, *jahůdky* – krušina, *jazyček* 1 (*jazyk, ocas* 1) jitrocel kopinatý, *jazyček* 2 – pampeliška, *mák* – mák vlčí, *mateřídouška* – marulka, *ocas* 2 – divizna, *ocas* 3 (*ucho* 1) – merlík, *petržel* – tetlucha kozí pysk, *střešně* – rulík, *trní* – ptačí zob, *ucho* 2 – jitrocel větší, *víno* 1 – lilek, *víno* 2 – loubinec psí víno, *višně* – mochyň

0

slepice

slepičí: *mor* (*puška*) – sasanka

0

svině

svinská: *veš* (*sviní: veška*) – bolehlav; **sviní:** *ouško* (*ucho*) – jitrocel větší

0

vůl (též **bulík**)

volský: *jazyk* (*volské ucho; volí: ucho; volové: ucho* 1; *volovo: ucho*) – jitrocel

větší, *volské oko* 1 (*oči*; *volové: oči, oko, ucho* 2; *volí* : *oka, oko* 1; též *buličí: oko* 1) – *blatouch, volské oko* 2 (*buličí: oka*) – *upolín, tlama* – *hledík*; *volí: oko* 2 (*buličí: oko* 2) – *kopretina*

0

Zvířata ostatní:

čáp*čapí: capa* – *šípatka, nůsek* – *kakost*

+

had*hadí: jazýček* – *jitrocel kopinatý, mléko* – *pryšec, peřina* – *kapraď, střešně* – *lýkovec jedovatý, zelí* – *kozinec sladkolistý*

0

jelen*jelení: jazyk* – *jitrocel kopinatý, skok* – *plavuň*

0

káně*kaní: mléko* – *pryšec*

0

křivánek*křivánčí: dřevo* – *modřín*

0

kukučka*kukučí: obrtel* – *vstavač*

+

liška*liščí: jablko* – *mochyně, ocas* – *hadinec*

0

myš*myší: hora* – *vřes, chvostek (ocásek* 1) – *řebříček obecný, ocásek* 2 – *myší ocásek, ouško* 1 – *jestřábník, ouško* 2 (*ucho*) – *jitrocel větší, ouško* 3 – *protěž*

0

pták*ptačí / ptáčí: mák* – *mák vlčí, víno (zelí)* – *šťavel*

+

ryba*rybí: očka (očko)* – *pomněnka bahenní*

+

vlk*vlčí: cibule* – *modřenec, hrách* 1 – *hrachor, hrách* 2 – *kozinec, chvost* – *šalvěj luční, lýko* – *vlčí lýko, mák* – *mák vlčí, noha* – *karbinec, ocas* – *hadinec, ocasy* – *plavuň, pepř* – *lýkovec jedovatý, střešně* – *řešetlák, tráva* – *vřes*

0

vrabec*vrabí: símě* – *kamejka*

0

vrána

vrání: *chléb* – sporýš lékařský, *očko* – pomněnka bahenní, *oko* – hrachor jarní, *šťáb* – šťavel

0

zajíc (též zverec)

zaječí / zajičí / zajčí: *buchta* (*chléb, chlebiček, jetel, jetelina, kapusta, kyselka, pysk, salát, šťáb, šfavlík, šrudlek, zeli 1*; *zajíčkové: listí*; též *zverčí: kapusta*) – šťavel, *chleba* (*zeli 2*) – janovec, *mák* – mák vlčí, *mléko* – pryšec, *řepka* – pupava, *skok* – plavuň, *ucho* – jitrocel větší, *zeli 3* – rozchodník

0

zezulka

zezulčí: příze – kokotice

+

zverec (nář. – zajíc, viz tam)

0

žába

žabí: klapeto (*mýdlo, oči, očka, očko 1*) – pomněnka bahenní, *kolénko 1* – chmeřek, *kolénko 2* – kerblík, *květ* – řeřišnice, *kvítí* (*pouk*) – blatouch bahenní, *kvítka* – sasanka, *mléko 1* – Inice, *mléko 2* – pryšec, *očko 2* – lakušník, *salát* (*šfavlík*) – šťavel, *tráva* – okřehek menší, *vino* – rozrazil potoční, *vlas* – hvězdoš

0

Velký rozsah využívání zvířecích jmen v názvech rostlin má své opodstatnění. Zvířata zaujímala v životě venkovského člověka důležité postavení, a je proto logické, že právě v této oblasti hledal podobné (nebo související) skutečnosti, jejichž prostřednictvím by mohl pojmově a jazykově „uchopit“ pestrý svět rostlin.

V uvedených názvech se vyskytují jak jména zvířat domácích, tak volně žijících. Z hlediska rozsahu jsou obě skupiny zastoupeny vcelku vyrovnaně, frekvencí využití se však do popředí dostávají jména zvířat domácích. Ta byla člověku bližší, proto u nich nejčastěji hledal motivaci pro metaforické názvy. Kromě toho má řada rostlin k domácím zvířatům nějaký přímý vztah (jako potravina nebo léčivý prostředek; případně spojujícím rysem může být i společné místo výskytu apod.).

Ve skupině názvů se jmény volně žijících zvířat se jako nejčastější motivace objevuje společné místo výskytu. Ve větší míře zde nacházíme případy, kdy se určité zvíře stalo motivací pro přívlastek pouze jediného rostlinného názvu. (I zde však existují výjimky, např. když bylo zvíře spojováno s typickou vlastností vyskytující se často i ve světě rostlin: had – jedovatost, myš – hebkost; když bylo považováno za reprezentanta jistého prostředí: žába, zajíc; když se stalo prototypem negativně posuzovaného zvířete, jemuž byly symbolicky přiřazovány rostliny neužitečné: vlk.)

Na omezeném prostoru není možno věnovat se všem uvedeným názvům. Pro následující rozbor jsme proto vybrali pouze několik bohatěji zastoupených skupin (názvy s adjektivem *psí, kočičí, žabí*), na nichž se budeme snažit ukázat,

že se i pojmenování zdánlivě stejného charakteru mohou od sebe lišit, že tradičně vyčleňované typy, reprezentované např. názvy *psí mák* a *psí jazyk* (k oběma viz níže), mohou mít ještě své nuance, že také v oblasti sémantického tvoření lexikálních jednotek je možno nacházet modelovost apod. (Nezabýváme se těmi jednotlivými názvy uvedenými v přehledu, u nichž se nám nepodařilo s určitostí zjistit motivaci.)

I. názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *psí*

1.

a) *psí fialka, psí mák, psí mateřídouška, psí petržel, psí víno* 2

Názvy jsou motivovány výraznou podobností pojmenovávané rostliny s jinou rostlinou, zpravidla známější a především užitečnější. Dominující substantivní část je metaforicky přenesená, připojený adjektivní přívlastek umožňuje formální odlišení nově vzniklého pojmenování od pojmenování motivujícího.

Tendence po formální diferenciaci přeneseného a motivujícího pojmenování se silně projevuje zejména v těch případech, vztahují-li se oba názvy k jevům téže třídy, jako je tomu právě zde. Může se projevit zmíněným rozšířením přenášeného výrazu o odlišující přívlastek, dále jeho formální deminucí a ojedinele též podstatnější slovtvornou změnou za využití tzv. specifikčních sufixů. Poslední případ už nelze nazývat přeneseným pojmenováním. Všechny tři možnosti najdeme např. v lidových názvech pro vlčí mák: *vlčí mák, máček, maček*.

Navíc má funkci depreciační, tj. hodnotí pojmenovávanou rostlinu jako relativně méněcennou, neužitečnou, nepravou, nepěstěnou apod. (ve srovnání s rostlinou, jejíž název se přenáší). Původní motivace obdobných přívlastků bývá vysvětlována tak, že neužitečné, méněcenné rostliny se přenechávaly zvířatům (srov. Machek 1954, s. 11). Lze však říci, že častějším analogickým užíváním tohoto pojmenovacího modelu se primární motivace poněkud zastřela. Některá přívlastková adjektiva utvořená od zvířecího jména (*psí, kočičí, vlčí, koňský, kozí*) se do značné míry lexikalizovala v obecnějším depreciačním významu (byť stále frazeologicky vázaném) a stávala se součástí dalších nově vznikajících názvů už bez přímé spojitosti s původní motivací. V podstatě tak vznikla sémantická paralela s přívlastky tvořenými adjektivy *divoký, planý, polní* apod., což dokládá i srovnání stejně motivovaných názvů pro tytéž rostliny, např. *polní cibule, vlčí cibule* – modřeneč; *planý bez, psí bez* – bez černý.

Je-li depreciační přívlastek *psí* (a další) chápán v konkrétním sekundárním významu nepravý, substantivní část názvů rostlin už nelze považovat za přenesenou.

Typickou ukázkou uvedeného typu pojmenování je *psí fialka*. Přenesení v tomto případě proběhlo mezi velmi podobnými rostlinami téhož rodu (fialkou – lidově zvanou *fialka* – a jaterníkem), depreciační přívlastek je motivován především nedostatkem vůně (tj. nedostatkem pozitivně vnímané vlastnosti rostliny, jejíž název se přenáší).

K přenášení však může docházet i mezi rostlinami různých čeledí, které se podobají pouze v jediném, zato však výrazném rysu. Tak je tomu např. u názvu *psí petržel*, motivovaného vzájemnou podobností listů dvou jinak odlišných

rostlin – petržele a tetluchy. (Paralelní názvy stejné rostliny *kočičí petržel* a *kozí petržel* dokládají zmíněné analogické fungování některých dalších adjektiv v popisovaném typu pojmenování.)

K výše uvedenému výkladu je třeba poznamenat, že v případech rostlin, které jsou si celkově velice podobné, lze vztah mezi jejich názvy chápat ještě jiným způsobem, nežli zde byl naznačen. Ukažme si to na příkladu *mák – psí mák*.

Podle popsaného pojetí se název známé, užitečné rostliny *mák* přenesl na jinou vzhledově velmi podobnou rostlinu a rozšířil se o odlišující depreciační přívlastek. Diferenční možnost pojetí pojmenovávacího procesu vychází z představy, že obě rostliny jsou díky výrazné shodě řady svých rysů vnímány v určité rovině zobecnění jako stejnorodé, a proto nesou stejný název *mák*. Tento základní název bez přívlastku je však užíván většinou jen pro „významnější“, možno říci prototypový druh rostliny. Příznakovost „méněcenné“ rostliny se pak začne vyjadřovat (pravděpodobně ne obligatorně ve všech kontextech) depreciačním přívlastkem, který je v tomto případě nutno chápat jako **specifikační** (jeho funkcí je specifikovat pojmenovávaný jev v rámci třídy). Pod tímto zorným úhlem nelze substantivní část dvouslovného názvu *vlčí mák* považovat za přenesenou. (Tato druhá možnost chápání vztahu mezi názvy *mák* a *vlčí mák* by do značné míry odpovídala lišení druhových názvů v odborné botanické nomenklatuře. V té jsou však specifikujícím přívlastkem rozlišeny všechny druhové názvy patřící do jednoho rodu označeného společnou substantivní částí názvů, např. *mák setý* x *mák vlčí*.)

b) *psí jahůdky, psí střešně, psí víno 1, psí višně*

Pojmenování se od případů uvedených ad 1 a) principiálně neliší. Specifické je pro ně pouze to, že přenesená substantivní část názvu i depreciační přívlastek se primárně týkají spíše plodů pojmenovávané rostliny (přívlastek vyjadřuje jejich nepravost, nekvalitnost, někdy též jedovatost) a teprve synekdochicky pak celé rostliny. (K přenášení dochází mezi rostlinami různých čeledí, které spojuje pouze podobnost plodů.)

c) *psí bez (peský bez, psovský bez)*

Pojmenování *psí bez* (bez černý) zdánlivě zcela odpovídá typu uvedenému ad 1 a), jeho substantivní část však **není** přenesená a odlišující depreciační přívlastek *psí* se do uvedeného názvu dostal až dodatečně. Z hlediska etymologického je totiž primárním nositelem bezpřívlastkového pojmenování *bez* právě bez černý. Na základě podobnosti květenství se pak toto pojmenování přeneslo i na keř šefíku. Protože však bylo pochopitelně v určitých kontextech nutné oba názvy rozlišovat a šefík byl na rozdíl od bezu černého hodnocen pozitivněji (jako okrasný, pěstěný keř), stal se „prototypovým“, častějším nositelem bezpřívlastkového názvu právě šefík a napodobením frekventovaného modelu (viz 1 a) byl depreciačním přívlastkem dodatečně odlišen název negativněji hodnoceného členu dvojice – bezu černého. Podobně motivovány jsou i další názvy tohoto keře: *divoký bez, planý bez, smradlavý bez* apod. (Názvy šefíku bývají sice také někdy rozšířeny odlišujícími, zpravidla popisnými přívlastky, např. *bílý bez, štěpný bez, voňavý bez* apod., v konkrétních kontextech se však tyto přívlastky objevují v menší frekvenci než v názvech bezu černého.)

2.

psí jazýček 1 (psí jazyk, psí ocas 1), psí ucho 2

Uvedené příklady se od názvů první skupiny liší. Dvouslovné pojmenování je zde metaforicky přenesené jako celek. Názvy jsou motivované podobností části rostliny (zde konkrétně většinou listů) s částí zvířecího těla, jejíž popisné pojmenování se přenáší.

Za povšimnutí stojí, že často není zřetelný důvod pro to, aby se představa části těla, k níž je rostlina přirovnávána, konkretizovala na určité zvíře, např. právě na psa (podobný ocas, jazyk či ucho mají totiž i jiná zvířata). Tato skutečnost je také v názvech rostlin reflektována (srov. např. různorodost přívlastků obdobně motivovaných názvů jitrocele kopinatého – *psí jazyk, hadí jazýček, jelení jazyk, volský jazyk* apod.).

Jsou však i názvy, které dokládají zcela cílený a nezaměnitelný výběr motivujícího zvířete. Zpravidla jde o zvíře něčím výjimečné, jakým je např. kohout (*kohoutí hřeben, kohoutí ocas*). Je ovšem zajímavé, že k takovým druhům zvířat se přirovnává poměrně méně často. Motivaci poskytují spíše „univerzálněji použitelné“ zvířecí druhy. Jejich častější výskyt v názvech rostlin pak začne tvořit jakýsi předobraz k dalšímu napodobování a počet pojmenování se stejným adjektivem v přívlastku se stále zvyšuje.

Příčinu častého výskytu konkrétně adjektiva *psí* v názvech rostlin (různě motivovaných) je pravděpodobně nutno hledat především v „prototypovosti“ pojmu *pes* v rámci třídy zvířat (srov. tzv. prototypovou teorii). Psychologické testy např. ukazují, že hyponymum *pes* je první asociací, která se většinou lidí vybaví při vyřčení hyperonyma *zvíře*.

II. názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *kočičí*

1.

a) *kočičí petržel*

Pojmenování odpovídá typu uvedenému ad 1 a) u názvů s adjektivem *psí* (srov. též *psí petržel* tv.).

b) *kočičí mýdlo 1*

U tohoto názvu Machek uvádí, že vzniklo pozměněním obdobného staročeského pojmenování obsahujícího adjektivum *kačičie* (Machek 1954, s. 81). Dá se však zřejmě předpokládat, že adideace ke zvukově podobnému adjektivu *kočičí* byla podpořena existencí výše popsaného modelu přenesených názvů rostlin s depreciačním přívlastkovým adjektivum *kočičí, psí* apod. (Právě uskutečnění adideace je jedním z dokladů podporujících tezi o ustálenosti tohoto modelu.)

Substantivní část pojmenování vznikla metaforickým přenesením názvu výrobku, k němuž byla rostlina přirovnávána na základě obdobné funkce (mydlice ve vodě pěni a užívala se prý k praní). Depreciační odlišující přívlastek vyjadřuje méněcennost rostliny (ve srovnání s mýdlem). Uvedené pojmenování se tedy v zásadě neliší od typu 1 a), jeho specifičností je však to, že se do něj přenáší název předmětu, nikoli rostliny. Je proto zřejmě už zcela neadekvátní hledat bližší souvislost přívlastkového adjektiva s původní motivací „zvířecích přívlastků“, tj. s přenecháváním rostliny zvířatům. Lexikalizace významu méně-

cenný, *nepravý* zde pravděpodobně pokročila ještě o další krůček. (Dokládá to ostatně i užití adjektiva *kočičí* v jiné oblasti, nežli je názvosloví rostlin, např. v frazeologickém spojení *kočičí zlato*.)

2.

kočičí capka, kočičl cápky (kočičí tlapky), kočičl drápky 2, kočl chvost (kocouří ocas)

Pojmenování odpovídají typu uvedenému ad 2 u názvů s adjektivem *psí*. Motivací je vedle tvarové podobnosti (např. lodyh – *kočl chvost, kocouří ocas*; květů – *kočičí drápky 2*) často podobnost plstnatého povrchu rostlin s kočičí srstí (*kočičí capka, kočičl cápky, kočičí tlapky*). K částem kočičího těla jsou rostliny přirovnávány cíleněji, nežli je tomu v obdobných názvech s adjektivem *psí*. Z přirovnání ke kočce (nebo myši) vychází především většina názvů motivovaných hebkostí povrchu rostliny.

III. názvy s přívlastky obsahujícími adjektivum *žabí*

Téměř u všech následujících pojmenování je adjektivum *žabí* v přívlastku motivováno výskytem rostlin v blízkosti vody nebo přímo ve vodě, tedy v prostředí, pro něž jsou charakteristické žáby. (Tuto motivaci je dokonce možno považovat za rozhodující pro celý název!) Rostliny jsou ve většině případů obrazně „přisuzovány“ žabám (motivaci přívlastku lze však také chápat čistě metonymicky na základě společného místa výskytu rostliny a žáby). Četnost přívlastku *žabí* v pojmenováních vodních rostlin opravňuje k závěru, že i zde se jedná o modelovost tvoření. Přívlastkové adjektivum – alespoň v části názvů – téměř získává sekundární význam – *vodní*. (Na základě obdobné motivace se v pojmenováních rostlin uplatňují také adjektiva *rybí* a *hastrmaní*, jsou však mnohem méně častá, což opět podporuje tezi o modelovosti názvů s adjektivem *žabí*.)

1.

a) *žabí šťavlík*

Pojmenování s přeneseným názvem jiné rostliny (*šťavlík* – nář. *šťovík*) v substantivní části a s adjektivem odvozeným od zvířecího jména v odlišujícím přívlastku odpovídá v zásadě typu uvedenému ad 1 a) u názvů s adjektivem *psí*. Přívlastek zde však patrně nemá funkci depreciační, nýbrž charakterizuje místo výskytu rostliny, viz výše.

b) *žabí květ, žabí kvítí, žabí kvítka, žabí tráva*

V tomto typu pojmenování se obecnější substantivní název specifikuje přívlastkem motivovaným opět místem výskytu rostliny (v uvedených případech jde v podstatě o jedinou motivaci názvu).

c) *žabí salát, žabí víno*

Rostliny jsou přirovnávány ke druhu potraviny a tato potravina je „přisouzena“ ke konzumaci zvířeti, které je typické pro prostředí, v němž rostlina roste (srov. jiný lidový název pro šťavel: *zaječí salát*).

d) *žabí mléko 2*

Snad jedině v tomto pojmenování není možno motivaci přívlastku s adjektivem *žabí* spojovat s výskytem rostliny u vody (rostlina nemá k vodě žádný

vztah). Substantivní část názvu vznikla metaforickým přenesením pojmenování tekutiny, již se podobá tekutina vylučovaná rostlinou (jde vlastně o metaforicko-synekdochické přenesení, protože metaforický název bílé šťávy srovnávané s mlékem se synekdochicky přenáší na celou rostlinu), odlišující přívlastek má pravděpodobně funkci depreciační. Nemodelové vyjádření depreciačního hodnocení je motivováno připodobněním jedovatosti rostliny k tradované jedovatosti žab.

2.

žabí klapeto (žabí oči, žabí očka, žabí očko 1), žabí očko 2, žabí pouk, žabí vlas

Zdánlivě by se mohlo zdát, že jde o podobný typ pojmenování, jaký je uveden ad 2 u názvů s adjektivem *psí*, tj. že motivačně vychází z podobnosti rostliny k části zvířecího těla, jejíž popisné pojmenování se pak jako celek přenáší do názvu rostliny. Uvedené příklady se však např. od typu *psí ocas* dosti zásadně odlišují. Části těla, jejichž názvy se staly základem přenesených pojmenování, totiž u žab v podstatě nenajdeme: žába nemá modré oči, k nimž by bylo možno přirovnat kvítky pomněnek, nemá klepeta, a už vůbec nemá vlasy. Většinou tedy jen substantivní část názvu je skutečným přenesením na základě podobnosti (květy připomínají oči, pouzdérka se semínky připomínají pouk – uschlý vepřový měchýř, tenké lodyhy připomínají vlasy). Přívlastek *žabí* je významově samostatný a motivuje ho pouze skutečnost, že se rostlina vyskytuje u vody. (V názvu *žabí klapeto* se motivace místem výskytu dostává natolik do popředí, že ovlivňuje i substantivní část pojmenování a výsledkem je sémanticky nesmyslná kontaminace dvou vodních živočichů – raka a žáby.) Uvedené názvy tedy nelze na rozdíl od případů *psí jazyk* nebo *kočičí drápky* interpretovat jako nedělitelné, metaforicky přenesené jako celek. Jde nanejvýš o formální napodobeninu tohoto typu. Adjektivum *žabí* se do názvů dostává silným motivačním tlakem místa výskytu rostliny a pochopitelně též frekvencí ostatních výše popsaných typů pojmenování, v nichž se objevuje ve víceméně lexikalizovaném sekundárním významu.

LITERATURA

- BUFFA, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava 1972.
 FILIPEC, J.– ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha 1985.
 FURDÍK, J.: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča 1993.
 MACHEK, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha 1954.

DIALEKTALE PFLANZENBEZEICHNUNGEN MIT TIERNAMEN IM ATTRIBUT

Für dialektale Pflanzenbezeichnungen sind Zweiwortbezeichnungen typisch, die gewöhnlich - wenigstens in einem der Komponente - metaphorisch übertragen sind. Der Beitrag befaßt sich mit solchen Pflanzenbezeichnungen, die einen Tiernamen im Attribut haben. In Übersicht wird in

dem Beitrag auch ihr Vorkommen in tschechischen Dialekten angeführt und einige der meist vertretenen Typen (mit den Attributen *psí*, *kočičí*, *žabí*) werden (besonders aus onomasiologischer Sicht) analysiert. Diese Analyse zeigt u.a., daß die traditionell beschriebenen Typen, repräsentiert z.B. durch Bezeichnungen wie *psí mák* und *psí jazyk*, noch nuancierter beschrieben werden könnten. Bei den übertragenen Bedeutungen dieser lexikalischen Einheiten können bestimmte Modelle ausfindig gemacht werden.

Zdeňka Hladká
Ústav českého jazyka
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
660 88 Brno

